

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.51>

ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ПРИНЦИПУ НЕПОРУШНОСТІ ПРАВА НА МИРНЕ ВОЛОДІННЯ МАЙНОМ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Іордек Г.О.,

*аспірантка кафедри міжнародного права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7305-2296>
e-mail: halyna.iordek@gmail.com*

Іордек Г.О. Формування міжнародно-правового принципу непорушності права на мирне володіння майном у контексті міжнародного збройного конфлікту.

Стаття присвячена розгляду формування міжнародно-правового принципу права на мирне володіння майном у контексті міжнародного збройного конфлікту, зважаючи на актуальність тематики пошкодження та знищення майна в рамках збройної агресії Російської Федерації проти суверенітету та територіальної цілісності України. Право на мирне володіння майном розглядається автором через призму міжнародного права прав людини – як такого, де право на мирне володіння майном (право власності) було закріплено в системі міжнародного права, а також через призму міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права – як таких, що є спеціальними по відношенню до права на мирне володіння майном саме у контексті міжнародного збройного конфлікту.

У статті здійснюється розгляд принципу непорушності права власності на національному рівні, зокрема в законодавчих та судових джерелах, та його впливу на формування відповідного міжнародно-правового принципу. Зокрема, автор досліджує філософський розвиток концепцій «священності» права власності й непорушності права власності, а також природної сутності цього права для людини.

Автор детально досліджує норми конвенційного та звичаєвого міжнародного гуманітарного права щодо права на мирне володіння майном / права власності у залежності від типу діянь, які можуть бути вчинені проти власності, та типу майна, проти якого спрямовані ті чи інші дії в рамках міжнародного збройного конфлікту чи правового режиму окупації. Ретельно розглядаються положення щодо захисту цивільних об'єктів, а також неабсолютної природи захисту права власності в умовах міжнародного збройного конфлікту у випадках нагальної військової необхідності. Із зазначеного аналізу автор виокремлює ключові засадничі положення, на основі яких формується міжнародно-правовий принцип права на мирне володіння майном у контексті міжнародного збройного конфлікту.

Ключові слова: принцип міжнародного права, право на мирне володіння майном, право власності, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право, звичаєві норми, міжнародний збройний конфлікт, цивільні об'єкти, розрізнення, знищення, захоплення, конфіскація, пограбування, грабіж, мародерство, воєнні трофеї, нагальна військова необхідність.

Iordek H.O. Shaping the International Law Principle of the Inviolability of the Right to Peaceful Enjoyment of Property in the Context of International Armed Conflict.

The article focuses on the formation of the international law principle of the right to peaceful enjoyment of possessions in the context of an international armed conflict, given the relevance of the issue of damage and destruction of property as part of the armed aggression of the Russian Federation against the sovereignty and territorial integrity of Ukraine. The author examines the right to peaceful enjoyment of possessions through the prism of international human rights law - as such, where the right to peaceful enjoyment of possessions (property rights) has been enshrined in the international law

system, and also through the prism of international humanitarian law and international criminal law - as such, which are special in relation to the right to peaceful enjoyment of possessions in the context of international armed conflict.

The article examines the principle of inviolability of property rights at the national level, in particular, in legislative and judicial sources, and its impact on the formation of the relevant international law principle. In particular, the author analyses the philosophical development of the concepts of "sacredness" of property rights and inviolability of property rights, as well as the natural essence of this right for a person.

The author examines in detail the rules of conventional and customary international humanitarian law on the right to peaceful enjoyment of property/property rights depending on the type of acts that may be committed against property and the type of property against which certain acts are directed in the context of an international armed conflict or legal regime of occupation. The provisions on the protection of civilian objects, as well as the non-absolute nature of the protection of property rights in international armed conflict in cases of urgent military necessity, are carefully considered. Based on this analysis, the author identifies the key fundamental provisions on the basis of which the international legal principle of the right to peaceful enjoyment of property in the context of international armed conflict is formed.

Key words: principle of international law, right to peaceful enjoyment of possessions, property rights, international humanitarian law, international criminal law, customary norms, international armed conflict, civilian objects, distinction, destruction, seizure, confiscation, robbery, plunder, looting, war trophies, urgent military necessity.

Постановка проблеми. Збройна агресія Російської Федерації спричинила кризу дотримання прав людини на території України у зв'язку з триваючими бойовими діями та окупацією окремих територій України агресором. Одним з прав, порушення якого особливо відчутне населенню, є право на мирне володіння майном – внаслідок масштабних руйнувань та пошкоджень майна, а також втратою до нього доступу. Це змушує нас переосмислювати непорушність права власності, яке закріплюється на національному рівні, зокрема, в Конституції України.

Більше того, у зв'язку з міжнародним характером вказаного збройного конфлікту, постає питання: чи є закріпленою непорушність права на мирне володіння майном як принцип на рівні міжнародного права, зокрема й міжнародного гуманітарного права?

Міжнародне гуманітарне право сформовано на базі чітких принципів, які деталізовані у міжнародних договорах. Крім того, існують основні принципи міжнародного права у цілому. Однак, не є очевидним, як вказане впливає на конкретну проблематику порушення права власності у період збройного конфлікту та чи є сформованим міжнародно-правовий принцип права на мирне володіння майном саме в контексті міжнародного збройного конфлікту.

Актуальність цього питання надзвичайно висока, адже ціна питання – не лише матеріальні втрати внаслідок збройного конфлікту, які пов'язані з пошкодженням чи знищенням майна як самоцінності. Це пов'язано з майном, яке, у першу чергу, є укриттям для цивільних осіб в межах театру бойових дій та домою, що є вагомою складовою самоідентифікації, гідності людини та її прав. Недарма автори доповіді Української Гельсінської спілки з прав людини щодо права власності в умовах збройного конфлікту звертають особливу увагу на необхідність захисту в першу чергу, того майна, за рахунок якого здійснюється життєзабезпечення цивільних осіб [1].

Право власності, що розуміється як засіб виживання, тісно пов'язане з реалізацією права на життя та інших прав людини. У юридичному висновку Женевської академії міжнародного гуманітарного права та прав людини щодо природи права власності як права людини також зазначається, що право власності в контексті прав людини необхідно сприймати як засіб виживання, від якого залежить реалізація права на життя та інших прав людини [2].

Автор ставить собі за мету розглянути специфіку формування міжнародно-правового принципу непорушності права на мирне володіння майном у контексті міжнародного збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. «Непорушність права власності» – вислів, який знайомий науковцям та юристам сучасності як сталий термін. Коли мова йде про право власності, то за заумовчанням мається на увазі константа, що право власності є невід'ємним правом для людини у світі, де панує рівність та справедливість.

Ця константа, як і дискусії щодо непорушності права власності, була започаткована ще у стародавні часи – періоди Давньої Греції та Римської імперії, коли сформувались правові засади пра-

ва власності як цивілістичної категорії та права громадянина. Відомою є думка давньогрецького мислителя Аристотеля, який зазначав, що «неможливо передати словами, наскільки усвідомлення того, що тобі щось належить, дає втіху. Адже не випадково за природою кожному з нас дано почуття любові до самого себе». Аристотель розглядав приватну власність як таку, що властива людині від природи [3].

Пізніше прихильником природності права власності був Джон Локк, який широко дивився на концепт власності – як результат праці людини, яка дає право виокремити щось «своє» від спільного. Погляд на право власності як природне право є вкрай важливим для твердження про непорушність права власності – адже те, що є невіддільним від природи самої людини, і справді є непорушним [4].

Сприйняття права власності як природного права людини є вагомим і в контексті міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, адже, як Резнік Ю.С. цитує швейцарського вченого І. Блюнчлі, «природні права людини мають бути шановані як в мирний, так і воєнний час» [5].

Французький філософ Жан Боден також обґрунтовував те, що право власності є природним. Його аргументація зводилась до того, що приватна власність пов'язана із законами природи, «оскільки природний закон забороняє брати чуже» – а, відтак, «відносини приватної власності недоторканні та священні» [6]. Зокрема, недоторканність права власності закріплювалась в одному з перших цивільних кодексів – французькому Кодексі Наполеона.

З часом трактування права власності почало звужуватися й період його «священності» лишився в минулому. Цьому посприяло кілька факторів: перший – поширення у ХХ столітті комуністичних поглядів на спільність власності, другий – обмеження права власника у зв'язку з необхідністю дотримання законності, публічного інтересу й прав інших власників. Власне, другий підхід превалує досі в країнах з економікою вільного ринку. Однак, у випадку виконання вказаних критеріїв (обмежень), в іншому право власності досі має статус непорушного.

Загальний правовий принцип непорушності права власності закріплений у багатьох конституціях і спрямований на те, що жоден власник не може стати суб'єктом порушення його права власності поза рамками закону. Наприклад, у статті 41 Конституції України безапеляційно вказується, що «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності» і що «право приватної власності є непорушним» [7].

Також зустрічаємо позицію Пленуму Верховного Суду України у Постанові №13 від 3 липня 2015 року, де вказується, що «конституційний принцип непорушності права власності проявляється насамперед як засада впевненості власника в незмінності того становища (забезпечення його прав), у якому він перебуває і яке йому гарантовано державою з усім комплексом відповідних засобів, які остання для цього застосовує» [8]. Це ж обґрунтування використовують у своїх працях такі науковці як Х.В. Войцеховська, З.І. Книш, Т.І. Котормус.

Значно раніше Конституційний Суд України у рішенні від 11 листопада 2004 року № 16-рп/2004 окреслював принцип непорушності права власності таким чином: «Непорушність цього права означає передусім невтручання будь-кого у здійснення власником своїх прав щодо володіння, користування та розпорядження майном, заборону будь-яких порушень прав власника щодо його майна всупереч інтересам власника та його волі» [9].

Таким чином, принцип непорушності права власності закріплений у нормах національного права, але лишається відкритим питання, чи релевантний такий принцип для міжнародного права, зокрема в контексті міжнародного збройного конфлікту.

Коли ми говоримо про формування міжнародно-правового принципу, то, в першу чергу, маємо звернутися до основних принципів міжнародного права. В.Г. Буткевич, В.В. Мицик та О.В. Задорожній у своїй праці «Міжнародне право. Основи теорії» зазначають, що основні принципи міжнародного права складають ядро системи міжнародного права. Так, будь-який основний принцип міжнародного права має бути:

- 1) основоположною засадою всієї системи міжнародного права;
- 2) загальновизнаною нормою міжнародного права;
- 3) імперативною нормою, якій мають відповідати інші норми міжнародного права;
- 4) критерієм міжнародної законності [10].

Водночас автори констатують існування не лише основних принципів міжнародного права, а й регіональних та галузевих [10]. У контексті галузевих принципів за загальною логікою можемо

припустити, що вони мають ті ж характеристики, але в контексті тієї чи іншої галузі міжнародного права.

Коли ми говоримо про формування міжнародно-правового принципу, пов'язаного з непорушністю права на мирне володіння майном під час збройного конфлікту, то повинні виокремити, до якої саме галузі він відноситься. І саме в цьому полягає проблематика класифікації. Адже якщо мова йде про збройний конфлікт – очевидно, це царина міжнародного гуманітарного права. Однак, саме по собі право на мирне володіння майном є правом, яке сформоване в міжнародному праві прав людини.

Щодо порушень права на мирне володіння майном у контексті збройної агресії Російської Федерації проти України є десятки звернень до Європейського суду з прав людини – як індивідуальних, так і від держави Україна. Це є яскравим свідченням, що ми не можемо віднести цю тематику виключно до сфери міжнародного гуманітарного права, проігнорувавши базове регулювання у міжнародному праві прав людини. Таким чином, вбачаємо, що право на мирне володіння майном, яке знаходиться на території збройного конфлікту стоїть на межі регулювання міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.

Тим не менш, як зазначають згадані вище українські класики міжнародного права, «критерієм такої «правотворчої діяльності» (*прим. автора* – тобто формування галузевого принципу) має бути не доктринальна думка, а практика» [10]. Зокрема, така практика формується через закріплення відповідних норм у джерелах міжнародного права та їх застосування міжнародними судовими органами.

Таким чином, у цій статті детальніше розглянемо формування міжнародно-правового принципу непорушності права на мирне володіння майном у контексті міжнародного збройного конфлікту через закріплення у джерелах міжнародного права.

У першу чергу, маємо згадати статтю 17 *Загальної декларації прав людини*, прийняту у 1948 році, яка вперше на міжнародному рівні встановлює положення щодо права кожної людини володіти майном як одноособово, так і разом з іншими, а також що ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна [11].

При тому, Загальна декларація прав людини є декларативним міжнародно-правовим інструментом, який з часом набув статусу міжнародного звичаю. Таким чином, і встановлене в Загальній декларації прав людини право власності має природу саме міжнародного звичаю, оскільки ні у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, ні у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, які були прийняті у 1966 році та стали першими міжнародними договорами глобальної дії у сфері прав людини, право власності не було відображено у зв'язку суттєвими протиріччями між капіталістичним та соціалістичним таборами у період «холодної війни».

Водночас ще до прийняття згаданих міжнародних пактів, у 1950 році, був прийнятий міжнародний договір у сфері прав людини регіонального характеру – *Європейська конвенція з прав людини* (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод), а через 2 роки, у 1952 році, був підписаний *Перший протокол до Європейської конвенції з прав людини*. Саме Першому протоколу ми завдячуємо формулюванням «право на мирне володіння майном», яке використовується у статті 1 щодо захисту права власності [12].

Вказівка на «мирне» володіння майном спрямовує нас до тематики війни та миру, а, відтак, не лише міжнародного права прав людини, а й міжнародного гуманітарного права. Таким чином, ми звертаємо нашу увагу на право на мирне володіння майном у період міжнародного збройного конфлікту.

Однак, у статті 1 Протоколу 1 до Європейської конвенції з прав людини термін «мирне володіння» прямо не тлумачиться. Таким чином, достеменно складно сказати, який саме сенс закладали автори цього терміну у значенні «мирне». Більше того, зазначений аспект «мирного» володіння майном зустрічаємо як прямо виражений лише у Європейській конвенції з прав людини. Зокрема, інші міжнародні інструменти регіонального характеру, які врегульовують сферу прав людини, також містять положення щодо права власності як одного з прав людини, однак не містять у термінології вказівки саме на «мирне» володіння. Серед таких міжнародних інструментів: Американська декларація прав і обов'язків людини 1948 року (обов'язкова в силу *opinio juris*), Американська конвенція про права людини 1969 року («Пакт Сан Хосе»), Африканська хартія прав людини і народів 1981 року, Арабська хартія прав людини (переглянута) 2004 року, Хартія Європейського Союзу про основоположні права 2009 року тощо.

Проте більш деталізоване закріплення міжнародно-правового принципу непорушності права на мирне володіння майном, яке знаходиться на території збройного конфлікту, зустрічаємо в міжнародному гуманітарному праві.

У першу чергу, *Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (далі – Женевська конвенція)* передбачає, що будь-яке знищення окупаційною державою рухомого чи нерухомого майна, що є індивідуальною або колективною власністю приватних осіб чи держави, або інших громадських установ чи соціальних або кооперативних організацій забороняється, за винятком випадків, коли це є необхідним для проведення воєнних операцій (*стаття 53*) [13]. Фактично встановлення цієї норми у Женевській конвенції є логічним продовженням подібного, однак менш деталізованого, закріплення у *Гаазькій конвенції 1907 року* (IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі). *Стаття 23 Гаазької конвенції 1907 року* встановлює, що «особливо забороняється [...] знищувати або захоплювати власність ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагається військовою необхідністю» [14]. Однак, у статті 53 Женевської конвенції мова йде лише про заборону знищення, тоді як у статті 23 Гаазької конвенції йдеться не лише про заборону знищення, а й заборону захоплення.

Важливо зазначити, що виняток, встановлений щодо необхідності проведення воєнних операцій, у той же час не є абсолютним, адже *Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (далі – Протокол I)* встановлює «основну норму» загального захисту цивільного населення від наслідків воєнних дій у *статті 48* [15].

Так, *основна норма* зводиться до того, що для забезпечення поваги й захисту цивільного населення та цивільних об'єктів сторони, що перебувають у конфлікті, повинні, серед іншого, завжди розрізняти цивільні й воєнні об'єкти та відповідно спрямовувати свої дії тільки проти воєнних об'єктів. Тобто сторони не мають права спрямовувати дії проти цивільних об'єктів за будь-яких умов – навіть у випадку проведення воєнних операцій, про що зазначалось у *статті 53 Женевської конвенції*. Фактично мова йде про виключення цивільних об'єктів з «театру війни». Це є одним з основних принципів міжнародного гуманітарного права – *принципом розрізнення*, який невід'ємно пов'язаний з іншим принципом міжнародного гуманітарного права – *принципом обмеженості*.

Стаття 51 Протоколу I встановлює у цьому контексті таку норму: «напади невивіркового характеру заборонено» з розгорнутою деталізацією того, що вважається нападом невивірковий характеру. Фактично логіка такого розрізнення полягає у тому, що невивіркові напади можуть хоча би якимось чином – прямо чи опосередковано – завдати шкоди цивільним об'єктам. Водночас *стаття 85 Протоколу I* доповнює, що серйозними порушеннями Протоколу є вчинення нападу невивірковий характеру, зокрема, стосовно цивільних об'єктів, коли відомо, що такий напад завдасть шкоди цивільним об'єктам, а також вчинення нападу на установи або споруди, що містять небезпечні сили [15].

Зокрема, у *частині третій статті 52 Протоколу I*, яка встановлює загальний захист цивільних об'єктів вказується, що у разі сумніву в тому, чи не використовується об'єкт, який звичайно призначений для цивільних цілей, наприклад, місце відправлення культу, житловий будинок чи інші житлові будови або школа, для ефективної підтримки воєнних дій, передбачається, що такий об'єкт використовується в цивільних цілях [15]. Тобто свого роду встановлено *презумпцію цивільного об'єкта у випадку неможливості чіткого розрізнення*, чи є об'єкт цивільним або ж воєнним.

Така норма містить перелік майна, яке є об'єктом права на мирне володіння майном: місце відправлення культу, житловий будинок, інші житлові будови, школа тощо. Зауважуємо, що такий перелік наведений у нормі для прикладу, тобто не є вичерпним. Більше того, все вказане є об'єктами нерухомого майна, однак, при цьому, ніде не встановлено обмеження, що цивільними об'єктами є виключно об'єкти нерухомого майна.

Окрім зазначеного, варто розглянути саме в контексті захисту власності і *статтю 33 Женевської конвенції* [13] та *статтю 47 Гаазької конвенції 1907 року* [14]. У цій статті встановлюється норма, що «пограбування/мародерство забороняються». Фактично, це одне з небагатьох порушень міжнародного гуманітарного права, яке профільно стосується саме майна, адже за своєю природою пограбування може бути здійснено лише як злочин проти власності. Більше

того, пограбування має на меті завдати саме майнової шкоди, що є відмінним від, наприклад, невідбиркових нападів, цілями яких можуть бути залякування населення, здобуття воєнної стратегічної переваги тощо. Інші норми, встановлені статтею 33, є описом порушень міжнародного гуманітарного права, які можуть стосуватися не лише майна, а й фізичних осіб тощо, однак до майна також застосовні. Такими є, серед іншого, колективні покарання та репресалії, приклади яких не наводяться.

Крім того, *стаття 46 Гаазької конвенції 1907 року* закріплює, що приватна власність повинна поважатися і не підлягає конфіскації окупантами / окупаційною адміністрацією [14]. Цікавою є вказівка на те, що не підлягає конфіскації саме приватна власність, тобто у 1907 році Гаазька конвенція не захищала суспільну чи державну власність. Зокрема, стаття 53 Гаазької конвенції прямо встановлює право окупаційної армії заволодіти власністю держави [14].

У той же час у *Женевській конвенції стаття 147* прямо встановлює, що «широкомасштабне руйнування і привласнення власності, не виправдане воєнною необхідністю, і здійснюване незаконним чином і безцільно, становить серйозне порушення конвенції» [13], а, відтак, і міжнародного гуманітарного права у цілому. Тут разом з руйнуванням також згадується привласнення власності, до якого відноситься і конфіскація. У цій нормі не проведено розрізнення між приватною і державною власністю. Однак, це стоється випадків відсутності воєнної необхідності. У випадку наявності воєнної необхідності, як можемо зробити висновок, конфіскація державної власності є все ж дозволеною – це підтверджується і звичаєвими нормами, які ми розглянемо далі.

У свою чергу *стаття 56 Гаазької конвенції 1907 року* [14] прирівнює до приватної власності власність муніципалітетів, релігійних, благодійних, освітніх, мистецьких і наукових установ (навіть якщо вона належить державі). Відтак, будь-яке захоплення, знищення чи навмисне пошкодження установ такого типу, історичних пам'яток, творів мистецтва та науки забороняється та повинно підлягати судовому переслідуванню. Фактично окреслені типи власності у Гаазькій конвенції 1907 року узагальнені в понятті «цивільних об'єктів» у Женевській конвенції, яка була прийнята пізніше та більш комплексно.

Якщо згадані норми констатують наявність порушень міжнародного гуманітарного права через недотримання положень конвенцій стосовно непорушності права на мирне володіння майном, то міжнародне кримінальне право, яке є нерозривно пов'язаним з міжнародним гуманітарним правом, констатує такі порушення як *воєнні злочини*, за які можуть нести відповідальність конкретні посадові особи.

Стаття 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року встановлює такі воєнні злочини, які стосуються порушення права на мирне володіння майном:

- будь-яке з діянь проти майна, що охороняється згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції, зокрема, широкомасштабне знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо;
- умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, що не є військовими цілями;
- умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад заподіє шкоди цивільним об'єктам [16].

Крім того, досліджуючи сформованість міжнародно-правового принципу непорушності права на мирне володіння майном, не можемо оминати *звичаєві норми міжнародного гуманітарного права*, які є прямим підтвердженням сформованості такого принципу як принципу міжнародного права.

М.М. Гнатовський у вступній статті до україномовної редакції звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права зазначає, що «відповідно до декларації Мартенса у випадках, не передбачених міжнародними договорами, цивільні особи та комбатанти залишаються під захистом та дією принципів міжнародного права, що витікають з усталених звичаїв, з принципів гуманності та з вимог суспільної свідомості» [17]. Таким чином, принципи міжнародного права витікають не просто із загальноновизнаних норм, якими є норми Женевської конвенції – однієї з найбільш ратифікованих конвенцій світу, а й зі звичаєвих норм – які у міжнародному праві мають загальноновизнані вагомість та імперативність.

Це стосується і міжнародно-правового принципу непорушності права на мирне володіння майном у контексті міжнародного збройного конфлікту. Зокрема, до формування цього принципу можемо зарахувати норми, які у *звичаєвому міжнародному гуманітарному праві* виділені в

окремий блок – «Знищення та захоплення майна», а саме *норми 49-52* [17], кожна з яких є застосовною до випадків міжнародного збройного конфлікту.

Норма 49 легалізує захоплення воєнного обладнання іншої сторони міжнародного збройного конфлікту як воєнних трофеїв [17]. Тут варто звернути увагу, що такими «трофеями» може бути виключно воєнне обладнання. Відтак, грабіж цивільних об'єктів та будь-яких предметів цивільного призначення у жодному разі не дозволяється цією нормою. Це, власне, підтверджується і **нормою 52**: «Грабіж заборонений» [17]. Ця норма повністю співзвучна зі вже згаданими вище статтею 33 Женевської конвенції та статтею 47 Гаазької конвенції 1907 року, які також забороняють пограбування/грабіж в умовах міжнародного збройного конфлікту саме як злочин проти власності.

Крім того, звичаєві норми міжнародного гуманітарного права передбачають заборону знищення і захоплення майна противника за відсутності нагальної військової необхідності (**норма 50**) [17]. З цього витікає, що за наявності нагальної військової необхідності дозволяється знищення і захоплення майна противника. У той же час, нагальна військова необхідність як умова допустимості чи недопустимості знищення і захоплення майна противника є поняттям суб'єктивним та недоказовим. Не вбачається очевидним, що саме на практиці є критерієм того:

- що військова необхідність є саме нагальною;
- що виключно шляхом знищення/захоплення майна противника така нагальна військова необхідність може бути задоволена.

Отже, вказана норма, попри звичаєву природу, не є достатньо визначеною та об'єктивною для здійснення оцінки її дотримання. Тим не менш, формування цієї норми саме як звичаєвої, а не лише конвенційної є надзвичайно важливим. Адже у статті 53 Женевської конвенції аналогічна норма охоплює лише заборону знищення майна й не окреслює заборону захоплення майна. На практиці таке «упущення» може мати разючі наслідки для кваліфікації воєнних злочинів.

Крім того, у цьому Женевська конвенція має розходження з більш ранньою Гаазькою конвенцією 1907 року, 23 стаття якої охоплює як заборону знищення, так і заборону захоплення. У такому розходженні між конвенційними документами – серед яких більш пізній, Женевська конвенція, має вужче трактування – наявність більш широкої звичаєвої норми підтверджує, що в кінцевому результаті превалює норма щодо заборони як знищення, так захоплення майна противника. Відтак, у даному випадку звичаєва норма міжнародного гуманітарного права превалює і уточнює значення статті 53 Женевської конвенції.

Звичайна норма 51 стосується правового режиму окупації. **Пункт С норми 51** передбачає, що «приватну власність необхідно поважати, її не дозволено конфісковувати» [17]. Власне, саме положення про «необхідність поважати» приватну власність і є нормою про недоторканність приватної власності, з чого можна вивести міжнародно-правовий принцип непорушності права на мирне володіння майном.

Водночас за цим положенням слідує застереження, що з цього правила є виняток – коли знищення або захоплення приватної власності вимагається нагальною військовою необхідністю. Тобто режим поводження з приватною власністю є аналогічним до режиму поводження з «майном противника», що описувалось вище (норма 50).

У продовження вже згаданої тези про те, що «нагальна військова необхідність» є поняттям суб'єктивним, вбачаємо за доцільне додати, що такі формулювання встановлюють широке поле для потенційних зловживань супротивником, особливо якщо таким супротивником є агресор, який розпочав воєнні дії. Адже ніщо чітко не обмежує, коли є нагальна військова необхідність, а коли її немає. Тобто для супротивника, який уже вчинив агресію, тобто порушив норми міжнародного права, ніщо не заважає знищувати або захоплювати (конфісковувати) приватну (тобто цивільну) власність – тобто зловживати нормою 51, стверджуючи, що цього вимагала нагальна військова необхідність, критерії якої є розмитими та оціночними.

Більше того, правомірність чи неправомірність використання такої підстави як «нагальна військова необхідність» може бути сповна оцінена та кваліфікована у випадку припинення конфлікту – більш того, у випадку програшу сторони-агресора. У такому разі мова йтиме про встановлення справедливості й покарання за воєнні злочини, чому має передувати воєнний програш агресора, що дозволить сповна встановити порушення і покарання за порушення норм міжнародного гуманітарного права, в тому числі тих, які стосуються права на мирне володіння майном у контексті збройного конфлікту.

Крім того, **норма 51** фактично встановлює вагоме розрізнення між режимами приватної та державної (суспільної) власності. Адже якщо пункт С стосується приватної власності, то пункти А та В окреслюють положення щодо суспільної власності. **Пункт А норми 51** стосується виключно рухомої суспільної власності та встановлює, що рухома суспільна власність, яку можна використовувати для воєнних операцій, дозволено конфіскувати на окупованій території [17]. Цікаво, що встановлюється обмеження щодо дозволу такої конфіскації – тобто лише тієї рухомої суспільної власності, «яку можна використовувати для воєнних операцій». Тобто якщо рухома суспільна власність не відповідатиме цілям використання для воєнних операцій, то її конфіскація не є дозволеною. Наприклад, захоплення як «трофею» автівки, яка стоїть на балансі міської ради, і переправлення її до держави-окупанта, тобто без необхідності використання у воєнних операціях, не є правомірним. Адже і «трофеями» може бути лише воєнне обладнання (норма 49). Таким чином, конфіскація рухомої суспільної власності на окупованій території є правомірним лише у випадку використання такої рухомої суспільної власності для воєнних операцій. В іншому випадку це є класичним грабежем, що є забороненим (норма 52).

Пункт В норми 51 встановлює, що на окупованій території нерухомою суспільною власністю слід керувати відповідно до норми про узурпакт [17]. Норма про узурпакт є абсолютно цивілістичною категорією, яка включає в себе два повноваження: *jus utendi* та *jus fruendi*. Ці повноваження були сформовані ще в римському праві. Так, *jus utendi* — це право користування річчю, тоді як *jus fruendi* – це право на одержання прибутків від цієї речі. Тобто узурпакт обмежується лише користуванням та отриманням прибутків від майна та не дозволяє змінювати таке майно, в тому числі завдавати йому шкоди або навіть змінювати на краще, як і не дозволяє розпоряджатися ним (у тому числі знищувати, передавати у власність комусь іншому тощо) [18].

Відтак, з точки зору пункту В норми 51 окупант може користуватися та отримувати прибутки від нерухомої суспільної власності, однак без права будь-яких змін такої власності та розпорядження нею. Підкреслимо, що норма про узурпакт застосовна лише до нерухомої власності, яка є суспільною. Ця норма не застосовна до приватної власності, яка має бути недоторканою (за винятком нагальної військової необхідності).

Висновки. Дотримання права на мирне володіння майном є наріжним каменем не лише непорушності права власності як такого, а й забезпечення захисту цивільних осіб у період збройного конфлікту. Майно здебільшого виконує роль укриття, інструменту забезпечення виживання і, зрештою, дому, що має не лише матеріальний, а й ціннісний вимір для кожної людини. Таким чином, право на мирне володіння майном є гарантією виживання та реалізації першочергового права на життя та інших прав людини.

Більше того, право власності здавна сприймалось як природне, священне та непорушне. Принцип непорушності права власності закріплений на конституційному рівні в Україні, а також неодноразово підтверджений судовою практикою вищих інстанцій. На міжнародно-правовому рівні право власності / право на мирне володіння майном закріплене в ключових інструментах міжнародного права прав людини, наприклад, Загальній декларації прав людини, Європейській конвенції з прав людини.

Однак, тематика збройної агресії Російської Федерації проти суверенітету та територіальної цілісності України формує нові виклики й ставить на порядок денний питання дотримання й захисту права на мирне володіння майном у контексті міжнародного збройного конфлікту й формування міжнародно-правового принципу права на мирне володіння майном. У цьому випадку дослідження зводиться до міжнародного гуманітарного права – як до спеціального щодо тематики міжнародного збройного конфлікту.

Так, з ключових конвенційних та звичаєвих інструментів міжнародного гуманітарного права можна виокремити ключові засади міжнародно-правового принципу непорушності права на мирне володіння майном у контексті міжнародного збройного конфлікту:

- забороняється знищення та захоплення (привласнення/конфіскація) майна – як рухомого, так і нерухомого майна; як приватної, так суспільної (державної) власності – тобто вони є непорушними як в рамках «театру бойових дій», так і в рамках правового режиму окупації, однак ця засада **не є абсолютною**, адже від неї можна відступати у випадку «нагальної воєнної необхідності» / коли це є необхідним для проведення воєнних операцій;
- забороняється спрямовувати та вчиняти напади проти цивільних об'єктів, ця заборона є **абсолютною** – тобто якщо майно кваліфікується як цивільний об'єкт або може кваліфіку-

ватися як цивільний об'єкт у випадку неможливості чіткого розрізнення цивільного об'єкту від воєнного об'єкту («основна норма»);

• забороняється пограбування/грабіж/мародерство – те порушення міжнародного гуманітарного права, яке можна чітко кваліфікувати як злочин саме проти власності, ця заборона є **абсолютною** і, що важливо, такі пограбування/грабіж /мародерство не можуть бути сприйняті як здобуття «воєнних трофеїв», оскільки останнім може бути виключно воєнне обладнання, але аж ніяк приватна чи суспільна (державна) власність цивільного характеру.

На нашу думку, описані положення становлять той перелік норм, які, на нашу думку, комплексно формують міжнародно-правовий принцип непорушності права на мирне володіння майном, яке знаходиться на території збройного конфлікту. Як бачимо, такий міжнародно-правовий принцип має свої відмінності від класичної «непорушності права власності». Зокрема, існує певна «неабсолютність» цього принципу, що є наслідком специфіки міжнародного гуманітарного права. Так, міжнародно-правовий принцип права на мирне володіння майном у контексті збройного конфлікту може мати виняток у формі нагальної воєнної необхідності. Водночас така нагальна військова необхідність не має чітко визначених критеріїв і може давати широке поле для зловживань. У цьому контексті було би доречним реформування міжнародного гуманітарного права, зважаючи на актуальні виклики сьогодення, й деталізація того, що саме складає нагальну воєнну необхідність. Крім того, міжнародно-правовий принцип права на мирне володіння майном не поширюється на воєнні об'єкти та воєнне обладнання, яке може ставати воєнними трофеями.

Отже, повертаючись до питання про те, чи є наразі сформованим міжнародно-правовий принцип непорушності права на мирне володіння майном, можемо проаналізувати його за загальними критеріями принципів міжнародного права, зважаючи на те, що такий принцип буде галузевим через розріз міжнародного гуманітарного права. Так, міжнародно-правовий принцип права на мирне володіння майном є:

1) основоположною засадою міжнародного гуманітарного права – адже недоторканність цивільних об'єктів є абсолютною нормою міжнародного гуманітарного права;

2) загальновизнаною нормою міжнародного гуманітарного права –адже заборона знищення та захоплення приватного та суспільного, рухомого та нерухомого майна встановлена як у Гаазькій конвенції 1907 року та Женевській конвенції, так і в звичаєвих нормах міжнародного гуманітарного права (попри неабсолютність цієї норми, зважаючи на виняток «нагальної воєнної необхідності»);

3) узагальненням імперативних норм, які закріплення у зобов'язуючих міжнародних інструментах: міжнародних конвенціях та у нормах міжнародного звичаю;

4) критерієм міжнародної законності – адже порушення зазначених норм міжнародного гуманітарного права кваліфікуються як воєнні злочини відповідно до норм міжнародного кримінального права (Римського статуту) та можуть стати підставою для переслідування.

Зважаючи на те, що проаналізовані нами норми міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права відповідають ключовим критеріями для формування принципу міжнародного права, можемо стверджувати про сформованість галузевого міжнародно-правового принципу непорушності права на мирне володіння майном у міжнародному гуманітарному праві як невід'ємній складовій міжнародного права у цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Біда О.А., Блага А.Б., Мартиненко О.А., Статкевич М.Г. Доповідь Української Гельсінської спілки з прав людини «Мій дім – чужа фортеця: право власності в умовах збройного конфлікту на Сході України». Київ, 2016. 64 с. / с. 14. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/07/MIJ-DIM-----ChUZhA-FORTETsYa-PRAVO-VLASNOSTI-VUMOVAN-ZBROJNOHO-KONFLIKTU-NA-SHODI-UKRAJiNY.pdf> (01.09.2023).
2. Golay, Christophe and Cismas, Ioana. Legal Opinion: The Right to Property from a Human Rights Perspective. Geneva, 2010. 32 p. / p. 2. URL: <https://ssrn.com/abstract=1635359> (10.09.2023).
3. Арістотель. Політика. Київ, 2000. 239 с. / с. 35–65. URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist03.htm> (10.08.2023).
4. Локк Джон. Два трактати про правління. 1988. 154 с. / с. 83. URL: <https://kph.ffi.nyu.edu.ua/!e-book/tpft/data/WOLG%20%23%201/124.%20%CB%EE%EA%EA%20>

- %C4%E6.%20%D1%E6%F7%E8%ED%E5%ED%E8%FF/124.%20%CB%E6%EA%EA%20%C4%E6.%20%C4%E2%E0%20%F2%F0%E0%EA%F2%E0%F2%E0%20%E6%20%EF%F0%E0%E2%EB%E5%ED%E8%E8.pdf (10.08.2023).
5. Резнік Ю.С. Міжнародні механізми захисту прав і свобод людини. Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід. Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (16 травня 2019 року, м. Київ). Київ, 2019. 713 с. / с. 536. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/31306/1/zahust_prav_ludunu.pdf.
 6. Шкварок Л.В. Історичні аспекти формування правової думки стосовно власності. Юридичний вісник. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2011. № 3. С. 44–47. URL: <https://core.ac.uk/download/296373138.pdf>.
 7. Конституція України. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (09.09.2023).
 8. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 липня 2015 року № 13. Київ, 2015. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/37.pdf> (15.09.2023).
 9. Рішення Конституційного Суду України від 11 листопада 2004 року № 16-рп/2004. Київ, 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-04#Text> (15.09.2023).
 10. Буткевич В.Г. Мицик В.В., Задорожній О.В. (за ред. В.Г. Буткевича). Міжнародне право. Основи теорії: підручник. Київ, 2002. 608 с. / с. 204–205; 217.
 11. Загальна декларація прав людини. 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (02.09.2023).
 12. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. 1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (02.09.2023).
 13. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року. 1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (22.09.2023).
 14. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. 1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (22.09.2023).
 15. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року. 1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (22.09.2023).
 16. Римський статут Міжнародного кримінального суду. 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (23.09.2023).
 17. Короткий Т.Р., Лук'янченко Є.В., Гнатовський М.М. Науково-практичне видання «Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права». Одеса. 2017. 40 с. / с. 27. URL: https://fsfr.org/wp-content/uploads/2017/06/Zvich_Normi.pdf.
 18. Шемшученко Ю.С. (голова редкол.). Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 6: Т-Я. Київ, 1998. 768 с. / 178 с. (Узуфрукт).